

Всеукраїнська експедиція учнівської та студентської молоді

«Моя Батьківщина – Україна»

село Городище

Менського району Чернігівської області

Історико-лінгвістичне дослідження за напрямом

«Рідного слова краса і співучість»

на тему

«Нащадкам у спадок:

Давні іменна та прізвища,

назви вулиць і місцевостей села Городища

та їх діалектне звучання»

Дослідницька історико-лінгвістична група

Городищенської ЗОШ І-ІІ ступенів

Менського району

Чернігівської області

Керівник Наталія Андріївна Шабел

Городище

2012 рік

Всеукраїнська експедиція
учнівської та студентської молоді
«Моя Батьківщина – Україна»
Чернігівська область
Менський район
село Городище

Історико-лінгвістичне дослідження за напрямом
«Рідного слова краса і співучість»
на тему
«Нащадкам у спадок:
Давні іменна та прізвища,
назви вулиць і місцевостей села Городища
та їх діалектне звучання»

Дослідницька історико-лінгвістична група

Городищенської ЗОШ І-ІІ ступенів

Менського району

Чернігівської області.

Керівник Наталія Андріївна Шабел,

вчителька української мови та літератури

і англійської мови

Городищенської ЗОШ І-ІІ ступенів

Менського району Чернігівської області.

046 44 48 221 (роб.)

Учасники групи:

1. Ілляшенко Сергій. 9 клас, Городищенська ЗОШ
2. Ковбаса Володимир. 9 клас, Городищенська ЗОШ
3. Міщенко Аліна. 8 клас, Городищенська ЗОШ
4. Симоненко Юлія. 9 клас, Городищенська ЗОШ

I. Вступ

Село Городище вирізняється з-поміж інших довколишніх сіл виразним рельєфом: у самісінькому центрі автодорога Чернігів – Корюківка перетинає річку Дягову, ліворуч від мосту русло нагадує продовгувате озеро, а праворуч в'ється серед вільх та верб заповідного урочища з оригінальною назвою Штани. Лівий берег ріки високий. За переказами старійшин він колись (у XVIII – XIX ст..) був стрімким, а ріка була повноводною і судноплавною. На місці сучасного бетонного мосту був дерев'яний міст, обабіч якого діяв водяний млин, залишки дубових паль якого виднілися з води донедавна.

Саме на високому березі ріки колись виникло перше укріплене поселення і отримало назву Городок, котра, передаючись з вуст вуста, збереглася донині як офіційна назва найдавнішої вулиці. Кожна місцина у Городищі чи на околицях має свою давню назву, що досі побутує серед старших мешканців. А от молодь майже не знає колишніх назв, хоча і сучасні теж ніяк не приживуться. Тому метою нашого дослідження є, започаткувавши серію нарисів з історії села, донести до нащадків безцінні старовинні назви, давні імена та прізвища, зберігши їх діалектне автентичне звучання.

II. Назви вулиць, «кутків», місцевостей села Городища

За у 30-ті роки ХХ ст.. на території Городища було утворено три колгоспи, що отримали назви «Серп», «Маяк» і «Зірка», відповідно до територій, які вони охоплювали. Хоча пізніше колгоспи було реорганізовано в один під назвою «Україна», котрий врешті теж припинив існування, три колишні назви надовго закріпилися і функціонують досі. Ці частини села чітко відмежовані одна від одної річками Дягова, і Синява, які, протікаючи територією села, зливаються воєдино в урочищі Штани.

Але серед старожилів досі стійко звучать набагато давніші назви «кутків» Городища, що виникли, вірогідно, в період активної розбудови населеного пункту – приблизно у першій половині ХІХ століття. Як відомо, колись, окрім назви Шлях (найдовша центральна вулиця, що вела від узвишшя в центрі (Михайлівської церкви) у напрямку селища Березни), майже не було назв окремих вулиць, а вулиці і вулички села, в'ючись поміж садків, під пагорбами та понад річками, стікалися до майданів, де були нечисленні колодязі. Слово «майдан», яким від моменту проголошення незалежності стали називати колишні «площі» у містах, у Городищі ніколи нікуди не зникало: ним називали і називають місця злиття вулиць. На майданах досі чекають вечорами череду з пасовища, лузаючи насіння і народжуючи невмирущі плітки. Майдани були центрами сільських кутків, куди приходили з коромислом по воду, де збиралися на раду, обмінювалися насінням городини, де напували коней та волів з дерев'яного жолоба, звідки проводжали юнаків у військо, де проти сонця бавилися на споришевому килимі босоногі дітлахи.

На карті позначено давні назви кутків села Городища, які вдалося встановити завдяки допомозі Бедної Антоніни Олексіївни (1925 року народження), Силенко Магдалини Іванівни (1925 року народження та Довженко Віри Іванівни (1928 року народження). Але записати ці назви згідно норм діючого Правопису було б не досить. Справжній місцевий колорит можна відтворити, лише зафіксувавши оригінальне звучання діалекту. Варто зазначити, що Городище розташовано на території, де побутує північний діалект української мови, однією з головних особливостей якого є звучання дифтонгів на місці сучасного наголошеного [і], який

виник на місці прафоном [e], [ě], [o]. Нагадаємо, що в північних говірках української мови в сильній (наголошеній) позиції на місці деяких прафоном часто вживають дифтонги – звуки неоднорідної артикуляції, які в своєму складі містять два різні сегментні утворення, що вимовляються як єдине ціле, як окремий фонотип. Так, на місці етимологічних [e], [ě] поліщуки вимовляють дифтонг переднього ряду [ie]: [п'ієч], [д'іє'д], [л'іє'с], [с'іє'но] і т.д.), на позиції давньої [o] – дифтонг заднього ряду [yo]: [куо'н'], [вуо'л], [куо'т], [пуо'зно]. Причому, тоді як райони лівобережжя Десни у говірках у обох позиціях мають переважно твердий задньоязиковий [и]: [ни'ч], [гри'м], [пири'г], регіони саме правого подесення від верхів'я аж до Козелецького району зберегли прадавні дивовижний яскравий дифтонг [ie], [yo]: [нуо'ч], [куо'т], [нуо'ж], [груо'м], [п'ієч], [хр'іє'н], [гр'іє'х].

Дослідження давніх назв дозволило з'ясувати назви кутків, вулиць, урочищ та місцевостей їх розташування, що позначено на карті, та їх оригінальне звучання. (Див. додаток 1)

Вулиці та кутки:

Пічківка [п'іє'чкавка] – вул.. Щорса

Бишівка [бишуо'вка] – вул.. Тиха

Бугайівка [бугайуо'вка] – перехрестя вул.. Садова та Коцюбинського

Теребівка [теребуо'вка] – вул.. Набережна, колишнє обійстя і землі заможного роду Теребів

Бочанівка [бача'навка] – назва частини району Зірка: вул.. Польова

Галівка [гал'уо'вка] – назва частини району Зірка: вул.. Польова

Городок [гарадо'к] – вул.. Городок

Млинок [млино'к] – східна околиця біля річки Синява, де був невеликий водяний млин, до якої прилягають Пічківка і Бишівка.

Гребля [гре'бл'а] – нині болотиста, поросла деревами та кущами, а у середині ХХ ст.. вільна від рослинності, з чітким глибоким руслом ріки, що називалася Рів [руо'в], або Рівчак [ровча'к] щільно забудована місцевість по вул. Незалежності

Березенський Шлях [ил'а'х] – центральна дорога, що пролягала по сучасній вул.. Шевченка, але не у напрямку Стольного, а повертала на північний захід по сучасній вул.. Глибока і прямувала до селища Березна

Бочанівський шлях [бача'навс'ки шл'а'х] – вул. Польова

Легкавка [ле'хкавка] – вулиця вдовж болотистої місцевості урочища Штани у північній частині села

Штани [штани'] – однойменна з заказником забудована частина, що є продовженням Легкавки.

Ярошівка [йерашуо'вка] – місцевість на північно-західній околиці по вул. Незалежності, за рікою Рів (Рівчак, нині більше відома як продовження річки Дамба), де обосіблено на власних землях поселився у XIX ст.. господар Ярош [йеруо'ш].

Хутір [ху'тар] – частина вул.. В. Яцухна

Місцевості й урочища:

Дрижаки [дрижаки'] – віддалений хутір на околиці за вул.. Валерія Яцухна.

Киселівщина [кисел'уо'вищина] – урочище та забудована частина на східній околиці у напрямку села Синявка, що належали колись представникам давнього заможного козацького роду Киселів.

Сиротинцеве [сирати'нцаве] – частина села із довколишніми землями у між річкою Дягова і вул.. Польова, що належали представникам давнього заможного козацького роду Сиротинців.

Сикавичине [си'кавичине] – незначне узвишся у районі злиття рік Дягова і Рівчак, землі належали одному з заможніших власників Сикавиці.

Коновалівка [канава'лавка] – місцевість навколо давнього русла одноіменної ріки, яку перетинають вул.. Незалежності і Коцюбинського

Климаве (Климуовищина) [климуовищина] – місцевість над річкою Дягова між Сикавичиним і Сиротинцевим.

Сюсявка [с'ус'авка] – забудова впритул до берегів річки в урочищі Коновалівки, де здавна мешкали нащадки родини чи то Сюся, чи то Сюськи (річку у Коновалівці теж, вірогідно, називали Сюська, Сюсявка)

Дубина' – низовина біля річки між вул. Незалежності і урочищем

Ру'дки – урочище біля витоків річки Дягова

Ягодчиха [йа'гадчиха] – зниклий віддалений на 3-4 км хутір, що утворився колись внаслідок продажу дрібних земельних ділянок і закладення будинків жителями

Городища на місці злиття давнього (нині ґрунтова дорога) і сучасного шляхів
Городище – Березна.

Щодо походження назв кутків і вулиць села, то одні з них зовсім не потребують тлумачення, інші говорять самі за себе, деякі залишають нам простір для здогадів, причому найрізноманітніших. Якщо назви урочищ, пов'язані з прізвищами, свідчать про те, кому належали певні ділянки (*Кисельовищина, Сикавичине, Сиратинцове, Климаве (Климуровищина), Єрашуовка, Теребуовка*), слова *Дубина, Рудки, Штани, Ягодчиха, Дрижаки* теж натякають на певні асоціації, то здогадуватись, про які *бугаї, печі, легкість, Галі, Gala* чи *галли* кажуть *Бугайуовка, Пічкавка, Легкавка і Гальуовка*, лишаємо вам. Достеменно відомо тільки те, що місцина *Канавалавка* завдячує своєю назвою справді стрімкому потоку води у річці навесні та після злив, коли вода заливала дерев'яний місток, часто руйнувала його, а течію подолати не могли навіть коні. Версія назви *Сюсявка* така: коли течія ставала спокійною, на річку випускали качок та гусей; кликати пташину малечу на селі було прийнято дуже «сю, сю, сю, сюньки, сюньки»... Про *Штани* кажуть, нібито місцевість справді нагадувала штани, але зараз з висоти пташиного польоту нічого схожого не помітно, оскільки за сотні років змінилась карта і забудови, і лісу. Щодо назви *Бачанавка*, то вона досі суперечлива, і її розташування визначено виключно за твердженнями більшості опитаних. *Бачанавцями* називали одне одного мешканці протилежних відносно шляху чи ріки кутків. Як згадують сиві дідусі, підлітки у пошуках розваг навіть могли влаштувати суперечку на мосту, доводячи, що «*Це ви – бачанавци!*».

III. Давні імена та прізвища села Городища

Слід визнати, що наші прадідусі та прабабусі були не менш вигадливі у виборі імен для новонароджених синів і доньок, аніж сучасні батьки. От тільки замість нинішніх Крістін, Нікіт і Кириллів було більше імен, рекомендованих церковними книгами, але не менш вигадливих як для села. Але селяни легко пристосовували складні для вимови імена давньогрецького чи латинського походження до місцевої говірки. От що з того виходило.

Никанор – *Миканор*

Варлампій – *Харлантий*

Іларіон – *Арйон*

Юхим – *Євхим*

В'ячеслав – *Єчеслав*

Фекла – *Стекла*

Йосип – *Єсип*

Леонтій – *Левонтий*

Єлисей – *Алисей*

Ну а пізніше ще й Олімпіада – *Лемп'яда*. А ще були такі, яких, здавалось, можна було б і не міняти, але от що вийшло:

Оксана – *Аксина*

Микола – *Микалай*

Михайло – *Михаль*

У Городищі досі проживають нащадки вільних козаків, що заснували давнє поселення на березі повноводної тоді Дягови. В 1858 р. місцева козацька громада складалася з 1338 осіб, які належали до таких родів: Авраменко, Бобошка, Бойко, Веребей, Веретьонник, Вилупок, Висоцький, Вітушка, Войтіх, Горовий, Гречкасій, Гузь, Далинний, Даценко, Демченко, Довгий, Дяговець, Євтушенко, Збиранка, Івануха, Ігнатенко, Ільєнко, Ілляшенко, Каланда, Канадиба, Квач, Кисіль, Ківлицький, Ковбаса, Ковінька, Козел, Крицький, Куценко, Ладак, Ладан, Ладон, Лепявка, Литвинов, Луцик, Людний, Мартиненко, Мартинович, Маховський, Меховський, Милиця, Міщенко, Москаленко, Нестеренко, Носовець, Омельченко, Палій, Пасинченко, Піскун, Родимцова (удова), Рябчун, Савченко, Садовий, Сафоненко, Селех, Силенко, Сиротинець, Ситий, Сластьонник, Слісаренко, Сокол, Сушко, Таран, Терєб, Тимошенко, Трепачка, Тюпа, Феник, Феньок, Філоненко, Харченко, Харченко-Потоцький, Холод, Циганок, Чика, Шакол, Шапошников, Шидловський, Шмагайло, Юсухно. Деякі прізвища у реєстрі записані нечітко, тому можливі певні неточності.

Проте прізвища *Авраменко, Бойко, Веретьонник, Вітушко, Войтех, Гречкосій, Далинний, Доценко, Довгий, Євтушенко, Ілєнко, Ілляшенко, Квач, Кисіль, Ковбаса,*

Ковінько, Куценко, Ладан, Леп'явко, Людний, Мартиненко, Меховський, Міщенко, Нестеренко, Савченко, Садовий, Селех, Силенко, Сиротинець, Ситий, Сокол, Сушко, Таран, Терєб, Тюпа, Феньок, Філоненко, Харченко, Чика, Ша'кал, Юсухно поширені у селі і зараз, щоправда правопис їх уже не співпадає з давніми формами, записаними у реєстрі. Варто зазначити, що наголос у прізвищах нашого села часто не відповідає типовій позиції в українській мові. Несподівано для себе від старших людей ви почуєте *Мартине'нко, Мехавськи', Си'ленко, Юсухно'*.

З нащадків *Ківлицьких, Циганків та Пискунів* у селі залишались лише дівчата, які виходили заміж і міняли прізвища. Тому продовжувачі цих козацьких родів є носіями інших прізвищ. Прізвище *Палій* поступово закономірно змінилось на *Палієнко*. А *Трепачка* як прізвище залишилось у спогадах покоління нинішніх бабусь-прабабусь і часто сприймається як прізвисько, тому поступово забувається. Решту прізвищ опитані пригадали або у видозміненому вигляді і стосовно жінок (*Веребе'йкава, Гу'з'ява, Лу'цикава*), або підказали, що вони поступово зникли у зв'язку зі смертю носія, переїздом родичів чи народженням лише дочок, що зазвичай брали прізвища чоловіка при заміжжі.

Родини *Збиранка, Івануха, Ігнатенко, Канадиба* вірогідно, поступово мігрували до сусідньої Синявки, оскільки нині ці прізвища поширені саме там. Взагалі двоє сусідніх сіл тісно пов'язані родинними зв'язками, отож однакові прізвища зустрічаються дуже часто.

IV. Інші фонетичні явища і оригінальні лексеми у діалекті села Городища

На місці ненаголошеного *о*, подібно розвитку фонетичних процесів російської мови, у північному діалекті української мови спостерігається типове а-кання, що простежується у словах-назвах Городища: *[бача'навка], [гарадо'к], [ле'г'кавка], [канава'лавка]*.

У дієсловах теперішнього часу III особи однини у північних говірках спостерігається тверда вимова суфікса -ться: [ц:а], але у найближчих сусідніх селах

Менського і Щорського районів кінцевий голосний вимовляється по-різному. Порівняймо:

<i>Дієслово</i>	<i>Городище</i>	<i>Березна, Низківка (Щорський р-н)</i>
сміється	[смейе'ц̣:a]	[смейе'ц̣:e]
дивиться	[ди'виц̣:a]	[ди'виц̣:e]
хочеться	[хо'чец̣:a]	[хо'чиц̣:e]
крутиться	[кру'тиц̣:a]	[кру'тиц̣:e]
хилиться	[хи'лиц̣:a]	[хи'лиц̣:e]

Дивовижним є і той факт, що фонетичне явище а-кання неоднаково виражено у говірках трьох найближчих сіл Березни, Городища і Синявки. Яскравим прикладом того є примовка Сорок вареників з маком, яка відповідно артикулюється таким чином:

Городище: [со'роквєре'никовзма'ком]

Синявка: [со'ракварє'никавзма'кам]

Березна: [со'рокви~~ре~~ре'никовзма'ком]

Ніяк не можна промовчати і про неповторне **и**-кання наших сусідів з селища Березни:

Березна [бирє'зне], сметана [сми~~та~~на], телята [тил'а'та]

А ще існують неповторні оригінальні назви, часто зрозумілі лише місцевим жителям:

булгактєр – бухгалтер

валавуод – налигач

гловник – засклений отвір над дверима у сільській хаті

гоцка – картопляне пюре

глабци – дерев'яні кінні сани, обладнані сидінням і бортами

губи – гриби, що ростуть парами

дориц – дощ

звьоздка – вапно

кацимуон – кмин

ковганка – дерев'яна ступа

кутница – ковбаса, начинена лівером і крупою

ловко – добре, гарно

ме'лі дам – погроза фізичного покарання неслухові

ната'рус – нотаріус

стрека'ть – зустрічати

сту'лець – стілець

тертьо'ники – деруни

У Городищі стійко тримається ще одна риса північного діалекту: [хв] на місці **ф**: [канхве'та], [хве'рма], [хварту'х]. Також у прикметниках чоловічого роду у називному відмінку відсутній кінцевий [й]: [довги'], [вели'ки], [си'н'і], [кру'гли], [чи'сти] .

Північний діалект звучить незвично для мешканців інших регіонів. Тому наші земляки, опиняючись у новому оточенні, мусять швидко відмовитись від рідної говірки, користуючись українською чи російською мовами, або їх суржиком. Але мало хто знає, що нам, поліщукам, є чим пишатись: адже саме наш діалект через тисячу років проніс і зберіг оригінальні звуки прадавньої мови великої Київської Русі, безсмертного Боянового «Слова» – унікальні дифтонги [іє], [уо] і досі залишається їх хранителем. Наш діалект є невичерпною скарбницею для дослідників-мовознавців, тому ми вважаємо за честь і обов'язок зберегти його для нащадків.

Додаток 1. Розташування давніх вулиць і кутків села Городища